

E. Pelinck

Meestal gaat men uit van de veronderstelling, dat Drenthe eertijds geheel met bos was bedekt en dat dit bos werd gerooid ten behoeve van landbouw en vee-teelt door eerst te ringen en dan te branden. Maar in een veel later periode kreeg de overheid er begrip voor, dat er bos moest blijven bestaan. Landrecht en plaatselijke keuren laten zien, dat men aan dit behoud zorg heeft besteed. We komen daar nog op terug.

Wat er omstreeks 1800 nog over was of wat er bij was gekomen (en dat laatste was maar bitter weinig, te weten enkele naaldhoutbossen), kan men uitstekend zien aan de hand van de prachtige, door Franse genie-officieren met behulp van Nederlandse landmeters ca. 1811, vervaardigde kaarten¹⁾. De grijze stafkaarten 1 : 50.000 van ca. 1853 tonen de verdere ontwikkeling, terwijl de schoolkaart van H. Blink laat zien hoe Drenthe zich ca. 1908 nog vertoonde²⁾. Hoofdzakelijk heide met hier en daar een es bij de door wat bos omgeven dorpen, alsmede een aantal zich door het landschap kronkelende smalle stroken broek- en made-land. Aan de rand de veenkoloniën en tenslotte hier en daar bescheiden stroken naaldhoutbossen.

Blinks kaart verschilt niet eens zo heel veel van de Franse kaart van een eeuw eerder behalve de zandverstuivingen, die ca. 1800 bij de dorpen en soms nog ver daar buiten een thans onvoorstelbare oppervlakte besloegen. Die hebben in de ontwikkeling van het Drentse bosbestand toch een zekere rol gespeeld.

Blink gaf tevens een zeer lezenswaardig, vooral historisch overzicht van het Drentse bos, terwijl R. D. Mulder behalve een historisch overzicht ook een minitieuw onderzoek deed naar het verdwijnen van het eikehout, vooral in het tweede kwart van de 19e eeuw³⁾. We zullen de verschillende categorieën bos en ook de zandverstuivingen in ogenschouw nemen.

Reeds in het Drentse Landrecht van 1412 vindt men voorschriften ter instandhouding van het bos, zoals tegen diefstal, ter beperking van beweiding, verplichting tot het kweken van eikentelgen, verbod van plaggensteken (strooiselroof zouden we nu zeggen⁴⁾).

Maar omstreeks 1600 bleek er in de gemene bossen op jammerlijke wijze te zijn huisgehouden, vooral vanwege de Spaanse vijand, die de versterking van Groningen, Coevorden en Steenwijk met behulp van dat

Drentse hout had pogen te verbeteren. Ridderschap en eigenerfden, de toestand overwegend, deden sedert 1608 geregeld voorschriften uitgaan tot bevordering van herplant en behoud van het bos^{4a)}, zoals: iedere buurschap moet een telgenkamp van een halve mudde (ca. 12 are) aanleggen en bezaaien met eikels. Maar heel veel stoorde men zich niet aan het centrale gezag. Ook werd het jaar daarop verboden eiken disselbomen, koevoeten en zwepen te gebruiken. In 1612 volgt de verordening, dat ieder waar (deel) per jaar acht telgen moet poten, daar waar eertijds bos was. Ook moeten houtvoogden worden aangesteld. Maar dan komt het besluit, dat ieder die in de gemene bossen gewaardeerd is op de ledige plaatsen telgen mag poten, die altoosdurend zijn eigendom zullen zijn. Hetzelfde geldt voor poten op de heide. Er staan zeer zware straffen op beschadiging van eiken tot 50 goudgulden voor iedere boom dikker dan 24 cm, bovendien een dubbele vergoeding aan de eigenaar.

Uiteindelijk heeft het, als men de toestand van 1800 ziet, niet veel gebaat behalve Asserbos en Norgerholt, alsmede wellicht ook het Lieverder Bos. In ieder geval werd in de beide eerste bossen geregeld herplant en met verstand gekapt^{4b)}.

De plaatselijke keuren, afspiegelingen van zowel de gedecentraliseerde toestand in Drenthe als vooral ook van de telkens weer opduikende misbruiken, zijn gedetailleerder. Vooral de jonge boompjes moeten gespaard, voorts ook weer de disselbomen, koevoeten, zwepen en hoepels (voor de kuipers), lijsterstrikken, "tuinen" (d.w.z. gevlochten afrasteringen, waarvoor ook beuk en noot gebruikt wordt). Het plaggen is ook nadelig voor de wortels⁵⁾.

De genoemde kaarten vertonen behalve de soms kransgewijs rond de essen, gelegen bossen zoals Schier bij Havelte, Hultinge bij Uffelte, ook Schieven, Exlo, Odoorn en vooral Zeyen. De dorpen waar een havesathe, bork of buitenplaats was, hebben meestal aanmerkelijk meer hout (Havelte, Ruinen, Ansen, Westervelde, Eelde, Noordlaren) waar men ook bos ging exploiteren. In enkele zandverstuivingen, zoals bij Norg, langs de Donderseweg, die onder stoof, waren stroken bos aangelegd.

Bij Eext en Anloo zijn in 1812 kennelijk strubben en

nu nog vindt men bij Zeyen⁶⁾ en de iets westelijker daarvan gelegen Vorenkampen (het uiterste van de ontginning het Zeyerveld) goede voorbeelden van zulke strubben. Bij hun ontwikkeling zullen waarschijnlijk meerdere factoren in het spel zijn geweest: selectief kappen, waardoor, evenals in de Veluwe maaltbossen de kromme stammen overbleven, het afbijten der jonge loten door de schapen en misschien ook het soort eik of een bank⁷⁾.

De erfbeplanting gaf een bijzonder accent aan het uiterlijk der dorpen. Aangezien de meiers niet mochten kappen, bleven die bomen meestal lang staan, een soort van reserve voor nieuwbouw, bijvoorbeeld na een brand. Maar wanneer in het begin van de vorige eeuw die dikwijls sterk verouderde boerderijen werden verkocht, bracht het hout meer op dan de huizen en wat er nog van over was, viel voor veel geld in de Eerste Wereldoorlog. Het was oogsten van lang gespaarde waarden. Rond de huizen plante men hoogstens de snelgroeiende populieren en op de brinken de linden.

Hoe de gemene bossen vóór 1800 geleidelijk minder werden, kunnen we alleen maar gissen. Ontoereikend gemeenschapsgevoel, zoals te Anderen, waar drie gerechtigden (en dat zullen wel de voornaamste burens zijn geweest) in 1794 32 oude eiken mochten kappen, maar daarna mag niemand dat meer doen. Vruchteloos bleef echter het besluit, dat er nieuwe telgen moesten worden geplant en dat een telgenkamp bij 't Boerholt moest worden aangelegd om met eikels te bezaaien, duidelijke herinnering aan het oude landrecht en plaatselijke keuren. Maar Anderen toont in de 19e eeuw nauwelijks ander hout dan de erfbeplanting.

In 1812 hadden alleen het Asserbos, het Lieverder Bos en het Norgerholt nog enige omvang. Te Assen was het uiteraard het betere toezicht van Drost en Gedeputeerden en vooral de uitbreiding met het Sterrenbosch door toedoen van de Landschapssecretaris Wolter Hendrik Hofstede, die zeer gunstig werkte. Hoe de toestand te Lieveren was weten we niet precies, al wordt het nog wel in een rapport van 1808 vermeld⁸⁾. Mogelijk had de eigenaar van Mensinghe een gunstige invloed. Een zeer duidelijk voorbeeld, hoe een plaatselijk overwicht gunstig kon werken, zijn de bemoeienissen van de Lunsinghs en hun naneven Tonckens te Westervelde, zoals blijkt uit de afrekeningen van verkoop van herplant van het Norgerholt in 1683 en volgende door toedoen van Warmolt Lunsingh (1651-1708). Hij was rentmeester van het voormalige klooster Dickninge en daarna gedeputeerde⁹⁾. Er kwamen 340 telgen uit Oosterwolde (Stellingwerf) waarschijnlijk door toedoen van zijn neven Barels aldaar, ook 1300 berken. Er komt een thans nog waar te nemen wal om een kwekerij, te beplanten met wat er in het bos gevonden werd en met hagedoorn. In 1700 wor-

den telgen uit die Nieuwe Telgenkamp in het bos gepoot. Steeds is er gekapt en weer ingepoot. Een der Lunsinghs noteerde (in overeenstemming met de bepaling, dat zelf in het gemene bos geplante bomen eigendom van de planter bleven): "Wij hebben nog verscheidene mandelige bomen met de vrienden (d.w.z. met de familie) in het Norgerholt". Voor het in de buurt gelegen Brul is zelfs sprake van een "particuliere boom"¹⁰⁾. Een onderbegroeiing van hultst, lijsterbes, vlier en braam gaven het bos een typische aanblik, evenals in het voorjaar de lelietjes.

In 1962 verkochten de gezamenlijke eigenaren van de 480 aandelen hun bezit aan de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in de veronderstelling dat, zoals de volmachten in goed vertrouwen hadden geschreven: dat "menselijkerwijs gesproken het voortbestaan van het Norgerholt verzekerd is". Het bleek echter al ras (vooral na de stormen van 1972 en 1973), dat Natuurmonumenten met de gedachte aan een bos-reservaat speelde. Dit bos, dat misschien heel lang geleden wel een natuurbos is geweest, is amper 24 ha groot en wordt geheel omgeven door met kunstmest bewerkt agrarisch land. Maar het stormhout moest blijven liggen want de eco mocht niet worden verstoord, iets wat juist door de eeuwen heen (ook door het wroeten van de varkens) was geschied en waardoor een betere kiemkans ontstond, zowel voor eikel als hultst en andere bessen. Dit bos is na de Nassause domeinbossen bij Breda een van onze oudste *cultuurmonumenten* op het gebied van de bosbouw. Voor Drenthe is het naast het Asser Bos¹¹⁾ het enige continu door herplant, geheel volgens Landrecht en keuren in stand gehouden bos.

Dit nieuwe beleid van Natuurmonumenten is betreurenswaardig en voor nazaten van de hierboven genoemde geslachten (die zoveel zorg aan dit bos hebben besteed) en niet minder voor de plaatselijke bevolking, voor een groot deel ook eertijds mede-eigenaren, in hoge mate grievend¹²⁾.

Hoe het ook eertijds had kunnen gaan, blijkt uit het Brul¹³⁾. In 1749 was het reeds sterk gereduceerd tot een door stenen gemarkeerd restant. Van de mogelijkheid van herplant werd blijkbaar geen gebruik gemaakt. Het vee had vrije toegang en in 1842 werden de resterende 237 bomen voor f 2.844,- verkocht. De grond (ruim 7 ha) bracht f 675,- op.

Houtwallen en ander hakhout

Er zijn in Drenthe vier soorten wallen:

- Eswallen ter wering van grofwild en schapen en tevens om het vee tijdens de stoppelbeweiding binnen de es te houden.
- Kampwallen rond de van de es afgescheiden kampen, de kampen tussen dorp en es en rond de ontgin-

ningen in het veld. De hoven bij de huizen hadden latwerk of gevlochte "tuun".

c Made- en broekwallen na het verdelen van deze landen in de 17e en 18e eeuw, vóór langs de weg of tegen het veld met tussen de percelen, daar waar de scheisloot geen water meer hield.

Oorspronkelijk waren al deze wallen beplant met ha-gedoorn later met eik.

d Boswallen rond de 19e eeuwse grovedennenbossen, evenals bij de essen ter bescherming tegen de schapen en mogelijk ook tegen de wind en niet te vergeten tegen de heidebrand. Hier werd mede vanwege de opbrengst eik gepoot. Het profiel was aan de buitenkant stijl met omhoog gebogen telgjes en van binnen wat schuiner.

In de tijd van de landbouwcrisis rond 1880, toen de akkers dikwijls niet te verhuuren waren, gingen de eigenaren over tot het aanleggen van hakbossen. Deze zijn dus betrekkelijk jong en horen eigenlijk niet thuis op de es en zijn bovendien zeer schadelijk voor het er naast liggende bouwland.

De boswallen zijn ook tamelijk jong. Maar de overigen, vooral kamp- en broekwallen zijn meer dan 200 jaar oud en door het herhaaldelijk kappen verwilderd met allerlei weekhout. Omdat deze wallen somtijds in 20 jaar tijd niet meer zijn gekapt, spreekt men van verwaarlozing, terwijl het in wezen uitputting is. Niettemin worden deze wallen tegenwoordig zoveel mogelijk gekapt. Dit gebeurt met de motorzaag, mooi vlak d.w.z. horizontaal, waarmee wordt gezondigd tegen de oude bepaling, dat het kappen schuin moest geschieden met de snede op het noordoosten, zodat ten eerste de regen makkelijker afliep en ten tweede de zon niet zo op de snede kon branden en de hoge kant meer licht ving, hetgeen het in leven blijven van de tobbe ten goede kwam. Naar de ervaring heeft geleerd, lenen deze wallen zich veel beter om ze, daar waar maar enigszins mogelijk, met spaartelgen om de 3 à 5 meter te kappen. Dikwijls zitten daar stammen van 20 à 30 jaar tussen, die afgezaagd nauwelijks meer uitlopen en juist een potentiële basis vormen voor een nieuw bestand oud eikehout, zoals we dat hier eertijds ook hadden en waarvan men het verlies nu zo betreurt.

Zandverstuivingen

De zandverstuivingen waren, vooral aan het einde van de 18e eeuw zeer opvallende verschijningen¹⁴). Ze zijn voor ons onderwerp van belang omdat ook daar bos werd aangelegd. Zij vormen in de huidige Staatsbossen vaak zeer interessante gebieden en bovendien aantrekkelijk voor de recreatie. Het waren eertijds echter ware plagen en evenals bij de pogingen om de oude bossen in stand te houden, markeren de telkens herhaalde plakaten en keuren bepaalde perioden, die

hoogst waarschijnlijk samenvielen met grotere schaapskudden. Want die waren behalve dan de wind en niet te vergeten de flintendelvers de grootste boosdoeners, vooral omdat ze de helm en zandhaver afbeten. De plaatselijke zandheren (verg. de holtvoogden) hadden zelf ook belang bij de schapen en zagen niet al te scherp toe. Naast helm en op de Franse kaarten duidelijk waar te nemen schermen (schensen of te wel takkenbossen en gevlochte betuining) begon men met bebossing zoals de reeds genoemde stroken aan de Donderseweg bij Norg.

In andere plaatsen hadden mensen zoals Jonkheer A. W. van Holthe te Dwingelo een zeker overwicht waardoor het boerwerk beter functioneerde. Maar bij Drouwen verdwenen bijvoorbeeld de als zandkering aangelegde bossen, toen deze na de markescheiding in particulier bezit kwamen.

Het is mogelijk dat de suggestie van de eigenaar van het landgoed Berkenheuvel bij Diever, mr. A. C. van Daale te Bennekom (1900) de stoot gaf tot de provinciale subsidie voor bebossing van zandverstuivingen.

In die tijd gaan ook de Nederlandsche Heidemaatschappij en de Oranjobond van Orde aan het werk voor bebossingen¹⁵). Maar uiteindelijk zal het geleidelijk verdwijnen van de schaapskudden hebben gemaakt, dat de zandverstuivingen tot rust kwamen en dat de verschillende soorten heide en ook de vliegdennen het schilderachtige karakter van die gebieden bepaalden.

Naaldhout¹⁶)

Zoals uit het voorgaande blijkt, gaf men in Drenthe de voorkeur aan het eigen eikehout, waarschijnlijk ook omdat het naaldhout moest worden aangevoerd en daardoor ook kostbaar was. Toch blijkt uit taxaties van boerderijen, dat het naaldhout niettemin op bepaalde plaatsen van het gebouw werd toegepast.

Het eerste wat men over eigen cultuur vindt, is een verhandeling van 1767, waarschijnlijk van de gedeputeerde en ontvanger-generaal mr. Johannes van Lier, een typische 18e eeuwse onderzoeker van de natuurlijke historie met tevens economische belangstelling (1726-1785). Rotterdammer van geboorte, getrouwd in de wereld van de Drentsche predikanten, wonend te Annen kreeg hij spoedig bestuurlijke functies, kocht veel land en had bemoeienissen met veenderijen. Vermoedelijk raakten zijn ambtelijke en privé financiën door de niet snel genoeg renderende aankopen in de war en week hij naar de Kaap uit. De reeds genoemde Wolter Hendrik Hofstede, grondlegger van het Sterrenbos te Assen was zijn zwager.

Van Lier propageert deling van de markegronden, waardoor bosaanleg mogelijk zou worden, en pleit

voor grien en vuur, dus groveden en fijnspar, die veel vlugger groeien. In zijn bijdrage aan de Tegenwoordige Staat¹⁷⁾, waar ook gezegd wordt, dat bosbouw alleen mogelijk is, wanneer er kanalen voor afvoer zijn, vindt men ook een opsomming van houtsoorten als "lariks of lorkenboom, pynaster of Noorse ceder, de Weymouthpinus of Strobilus, de Noorsche pijn, de gewone groveden of het greynenhout, de fijne den of vurenhout. De Italiaanse en andere populieren groeien er welig genoeg, doch zijn in veel minder waarde of achting dan de berk en de els, waarvan men brandhout klooft". Er zijn dus nog geen klompenmakers, die pas in de 19e eeuw opduiken. Er is veel wilgenhout. Voorts onder meer vermelding van tulpenboom en witte en gele acacia, kennelijk rond de havesathen en borken.

Maar terwijl Van Lier zijn eventuele bos door zijn uitwijking naar de Kaap niet tot wasdom zal hebben zien komen, had zijn zwager Wolter Hendrik Hofstede die voldoening waarschijnlijk wel. Hofstede had bovendien gezorgd voor de verlenging van de Drentse Hoofdvaart tot Assen¹⁸⁾.

Zijn zoon, de gouverneur Petrus Hofstede, woonde van 1814 tot 1831 op het huis Vredeveld aan de andere kant van Assen. Aan hem is te danken, dat we aan de noordzijde van de Rolderstraatweg ook een bos met rechte lanen en een enkel slingerlaantje werd aangelegd, georiënteerd op het huis, een soort van overplaats. Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp bewonderden deze bezitting in 1823 ten zeerste¹⁹⁾. Thans is deze overplaats jammerlijk doorsneden door een onnodig brede invalsweg en voorts verkleind door sportvelden en stadskwekerij. Tenslotte bestond de gemeenteraad het, dit restant te voorzien van historisch valse naam, te weten het Amelter Bos, een eertijds twee km oostelijker gelegen, verdwenen eikenbos, terwijl het door Hofstede aangelegde bos tot 1945 officieel Vredeveld heette.

Hoewel de centrale overheid, blijkens statistieken en rapporten van het begin van de 19e eeuw zich ook voor het bosbestand interesseerde, bleef de bosbouw een zaak van particulieren. Er zijn nu geen wetten meer, maar voorlichting, terwijl de zich voor bos interesserende notabelen een enkele keer (net als de zich over natuurlijke historie, bosbouw en economie schrijvende Van Lier, zelf ook publiceert, zoals (waarschijnlijk) mr. H. J. Carsten te Hoozevee (1817-1908), burgemeester, notaris, statenlid. Hij spreekt voornamelijk over dalgronden. Er ontwikkelt zich in die buurt ook eikenbos voor de schors ten dienste van de plaatselijke leerlooierijen, welk bos, voor zover nog over, in de vijftig jaren van deze eeuw met subsidie ten dele in naaldhout werd omgezet.

Over de wijze van het aanleggen van bos in de 19e eeuw is een en ander te vinden in de archieven van de kolonie Veenhuizen van de Maatschappij van Welda-

digheid, nadat deze bezitting aan de staat was overgedragen²⁰⁾. Omstreeks 1858 werd begonnen met een strook ten zuiden van de Kolonievaart, enige jaren later gevolgd door een terrein aan de noordkant van Veenhuizen, het Bergveen. Er deed zich een controverse voor tussen de hoofddirecteur en de onderdirecteur voor de bosbouw, een boomkweker uit Smilde. De eerste wilde bezanden uit deels diepe sloten, ten dele uit greppels en de onderdirecteur wilde spitten. Op een desbetreffende vraag van de minister rapporteerde de laatste, dat het geringe resultaat het gevolg was van het feit, dat hij de richtlijnen van de hoofddirecteur precies opvolgde. Het jaar daarop was hij vervangen. Er werd meestal gezaaid. Op voormalig bouwland kwam hakhout, nu opgaand eikenbestand. Het bos, thans in beheer bij SBB, heeft zich inmiddels aanzienlijk aan de zuidzijde uitgebreid²¹⁾.

Omstreeks 1870-1880 kwamen de markescheidingen steeds meer op gang en kon de gedachte van Van Lier worden verwezenlijkt. De aanleg ging als volgt; afbranden van de heide, greppels, op ca. 8.5 m, het zand over de tussenliggende akkers, zaaien (door al dan niet stropende lieden verzameld), ineggen en na enige jaren het plantsoen op rijen zetten. Om de percelen de reeds genoemde eikenwallen.

Na 50 jaar werd gekapt

Een bijzonder duidelijk overzicht van de Drentse bossen aan het eind van de 19e eeuw geeft de inspecteur voor de landbouw, F. B. Löhns in een Verhandeling van 1885²²⁾ inclusief een rendementsberekening gebaseerd op een zestal bezittingen: circa 3 à 3½% (ca. 1930 bracht één ha grove den rond f 1.000,- op (mijnhout). Ook de verschillende, bij name genoemde beseigenaren worden met de door hun gevolgde methoden vermeld.

Deze verhandeling én de zandverstuivingen zullen de basis zijn geweest voor het rapport van de Heide-maatschappij voor het provinciaal bestuur (1900)¹⁵⁾.

Veel van die bezittingen en ook van de zandverstuivingen zijn thans opgenomen in de bossen van Staatsbosbeheer, die zich vooral in de tijd van de werkverschaffing enorm hebben uitgebreid²³⁾.

Dit globale overzicht eindigt zowat met het eerste optreden van Staatsbosbeheer in de zandverstuivingen. Het zou goed zijn de geschiedenis van dat beheer over de laatste 80 jaar na te gaan en dan niet alleen te putten uit korte samenvattingen in gedenkboeken, uit jaarverslagen, ambtelijke rapporten of verspreide tijdschriftartikelen, maar ook ouderen, vooral de praktijkmensen "uit te horen", zij die het nog van horen zeggen hebben, uit het eerste uur: wat was de bedoeling, wat mislukte en wat sloeg aan en vooral het waarom.

Er is geen wereld waar de mensen zo'n eigen, op er-

varing gebaseerde mening hebben als die van de bosbouw. Er zullen persoonlijke controversen aan het licht treden. We hoeven maar te denken aan de ruzie tussen de H.D. en zijn adjunct te Veenhuizen. Maar bij kritiek is het vaak zo makkelijk achteraf te oordelen. Het is dikwijls een kwestie van experimenteren geweest. Terwijl men bij onderzoek naar granen in enkele jaren de resultaten weet, moet de bosbouwer wachten op kiemen, groei en ontwikkeling over een periode van soms 50 tot 80 jaar, geheel afhankelijk van grondsoort, wind en weer, ziektes en dierlijke schade. Dat men dikwijls nog lang in het stadium van experimenteren is (geweest?), moge blijken uit de steeds maar weer andere methoden: groepsgewijs, stroken, gemengd, coulissen, scherm en thans natuurlijke verjonging. Maar naast aanhoudende zorg is het ook een kwestie van geluk, in meer dan één zin...

(Met dank aan ir. J. Buis van de vakgroepen Agrarische Geschiedenis en Boshuishoudkunde van de Landbouwhogeschool voor zijn kritisch doornemen en annoteren van het manuscript.)

Noten:

¹⁾ Zeer goede kleurenfoto's bevinden zich in het Rijksarchief in Drenthe te Assen. Zie: Nieuwe Drentse Volksalmanak (NDV) 1970, 89-101. Zie ook: C. Koeman, Handleiding voor de studie van topografische kaarten van Nederland 1750-1850, Groningen, 1980²; M. Donkersloot-de Vrij, Topografische Kaarten van Nederland vóór 1750, Groningen, 1981.

²⁾ Een exemplaar Gemeentewerken, Norg.

³⁾ NDV, 1903, 80-93, idem, Tijdschrift Heidemij 15 (1903) 39-46 (Blink); NDV 1958, 83-112 (Mulder).

⁴⁾ C. L. Rhader, Eenige aantekeningen op het landrecht van Drenthe van 1412. Dissertatie Utrecht, 1879. Zie ook: S. Gratama, Drentsche Rechtsbronnen uit de 14e, 15e en 16 eeuw. Werken Oud-Vaderlandsch Regt te reeks nr. 17. Den Haag, 1894. Een origineel exemplaar komt voor in: Rijksarchief in Drenthe, Oude Staten Archieven, inv. nr. 1075.

^{4a)} Zie: J. G. C. Joosting, Drentsch Plakkaatboek. Deel 1: 1412-1633. Leiden, 1912, en: P. Brood, Drentse Plakkatenlijst 1593-1840, Bussum, 1975.

^{4b)} Bij een registratie van de bevolking ten behoeve van fiscale maatregelen uit 1807/08 (Oude Staten Archieven inv. nr. 1623), werd ook per gemeente opgegeven het particuliere bosbezit, dat evenwel nog maar zeer bescheiden was, waarschijnlijk voornamelijk hakhout.

⁵⁾ J. Heringa, Drents Rechtsbronnen, Zutphen, 1981; Id. Drentse wilkeuren, uit oudere uitgaven verzameld, Zutphen, z.j. (1983); Id., De buurschap en haar marke, Drentse Historische studiën V, Prov. Bestuur Drente, Assen, 1982.

⁶⁾ In Zeyen werd het bos in 1646 gedeeld (zie Heringa), maar daar hadden de uitwonende eigenaren (adel, klooster, gasthuis en provincie Groningen) de overhand.

⁷⁾ Een merkwaardig verschijnsel is, dat de kromme eiken, indien ze een bepaalde hoogte hebben bereikt, toch nog behoorlijk loten maken. – Aan de westrand van genoemde Vorenkampen zijn de eiken ca. 1944 t.b.v. houtskool voor het busverkeer gevorderd, waarna ze zeer behoorlijk met rechte stammen weer opgroeiden. Maar de mogelijkheid bestaat ook, dat dit deel bij de ontginning van het Zeyerveld door de Heidemij, in opdracht van oud-minister J. T. Cremer (ca. 1910), werd geroid, waarna op verzoek van Natuurmonumenten gestopt werd en dit deel misschien weer nieuw ingepoot.

⁸⁾ OSA 1535.

⁹⁾ NDV 1970, 130-131.

¹⁰⁾ Ons Waardeel 1983, 50-51, Archief Westervelde 164.

¹¹⁾ Het Lieverderbos van thans (Staatsbosbeheer) is feitelijk een als hakbos geëxploiteerd bos, waar men nu ten dele reeds zware spaartelgen laat opgroeien.

¹²⁾ NDV 1970, 123-133.

¹³⁾ Nederlands Bosbouwtijdschrift 52 nr. 9 (sept. 1980) 232-234.

¹⁴⁾ Ons Waardeel I, nr. 4 (aug. 1981) 108-113.

¹⁵⁾ De Heidemij maakte voor de provincie een lijvig, handgeschreven rapport over bebossings- en ontginningsmogelijkheden in Drenthe (1900, Rijksarchief, Assen). Zie: Ons Waardeel I, nr. 4 (aug. 1981) 108-113. Daar ook e.e.a. over de Oranje Bond, waarvan het archief via Heidemij in Rijksarchief Arnhem.

¹⁶⁾ Ned. Bosb. Tijdschrift 53 (1981) 62-64.

¹⁷⁾ Tegenwoordige Staat van het landschap Drenthe, inleiding (Amsterdam, 1795) 26. Tegenwoordige Staat der Ver. Nederlanden, Drenthe, Eerste stuk (Amsterdam 1792), 168. Mr. J. Tonckens, de schrijver van de Inleiding, spreekt van "onze landwoningen", waarvan "niet weinig sieraad wordt bijgezet" door beplantingen. Over beide auteurs zie: R. D. Mulder, NDV 60 (1942), 56.

¹⁸⁾ Alb. Oltmans, De gemeente Assen (Assen 1907) 59-60.

¹⁹⁾ Jacob van Lennep, Nederland in de goede oude tijd. Verzorgd door M. E. Kluit, 1943. – Zie ook: Schimmel, De historie van het landgoed Vredelveld, Assen 1977 (Scriptie, Rijksarchief Assen).

²⁰⁾ Het archief over die periode in het Rijksarchief Assen. Inventaris D. T. Koen.

²¹⁾ E. Pelinck, De eerste bosbouw te Veenhuizen. – Ons Waardeel 1982, (1) 25-28.

²²⁾ F. B. Löhnis, Verhandeling over de houtcultuur en de bosschen in Drenthe, Haarlem 1895.

²³⁾ Zie: J. G. Vos, Ontstaan van de staatsbossen in de provincie Drenthe en de rol van de werkverschaffing hierbij, in: NDV 97 (1980) 50-66.